

PARADOXUL LEXICAL AL UNUI CUVÂNT-FANTOMĂ: SUBSTANTIVUL *ADORMITA*

FLORIN VASILESCU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

florin_vasilescu2000@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *cuvânt-fantomă, Biblia 1688, Septuaginta, text chirilic, lexicologie.*

Keywords: *ghost-word, 1688 Bible, the Septuagint, Cyrillic print, lexicology.*

Alcătuirea listei de cuvinte a unui dicționar presupune de ceva vreme utilizarea unor programe care înlesnesc munca lexicografică prin evidențierea contextelor; confruntarea surselor bibliografice determină astfel și îmbunătățirea capacității de lematizare a muncii lexicografice. Deși destul de veche din punctul de vedere al capacităților de prelucrare a textelor, o aplicație de bază pentru această sarcină este programul de concordanțe, un instrument de bază pentru orice lexicograf. Automatizarea procesului de alcătuire a listei de cuvinte necesare pentru structurarea unui dicționar ridică însă nenumărate probleme, de la evaluarea unor forme neobișnuite sau a unor cuvinte rare¹ la aprecierea nuanțelor semantico-stilistice ale cuvintelor studiate.

Pe lângă formelor greșite rezultate din prelucrarea informatică defectuoasă a textelor (scan-uri sau surse grafice de o calitate redusă ori programe de ocerizare mai puțin performante), există o categorie de forme lexicografice care pun problema introducerii în dicționar a unor cuvinte-fantomă aparent justificate. Dacă primele pot fi ușor descoperite prin compararea cu textul original, în cazul cuvintelor din a doua categorie sunt necesare cercetări conduse cu atenție, presupunând conjugarea mai multor factori lingvistici. La dificultatea acestei sarcini contribuie nu numai o anumită orientare culturală a celor care studiază textele în cauză², dar și capacitatea limbii de a extrage din potențialitate forme oricând posibile și justificabile. Dacă în cazul unor cuvinte-fantomă verdictul din corelarea cu textul original (sau cu alte manuscrise) ori lucrări asemănătoare este relativ facil, în cazul altora apare un semn de întrebare care persistă și în urma unor raționamente pertinente.

¹ Apariția mai nouă în dicționarul academic a *hapax*-urilor, față de care unii cercetători manifestă o aparent justificată rezervă.

² Un exemplu sugestiv din critica literară universală, cu implicații și în activitatea lexicografică, este evaluarea operei unui scriitor care abundă în trimiteri religioase (precum Nikos Kazantzakis) de critici fără preocupare pentru operele patristice sau pentru trimiterile religioase ale unei scrieri.

Un asemenea caz îl prezintă substantivul „adormită”, descoperit în *Biblia de la București* (1688). Cuvântul poate fi extras din Isaia 56, 10:

Vedeți că au orbit toți, n-au cunoscut; toți câinii –năuci, nu vor putea lătra, visând așternutul, iubind adormita.

Evidențiat în urma utilizării unui program de concordanțe, cuvântul ridică problema introducerii sale în lista familiei verbului „a adormi”.

Raritatea acestui substantiv feminin, deși posibil în limba română (vezi cuvintele *azvârlita*, *mulțumita*, *spusa* etc.), determină precauție în aprecierea resurselor sale, prin urmare este necesară o verificare atentă a textului³. Mai ales că acest cuvânt nu a fost înregistrat nici în *Dicționarul Academiei*, nici în *Etimologicum Magnum* al lui Hasdeu.

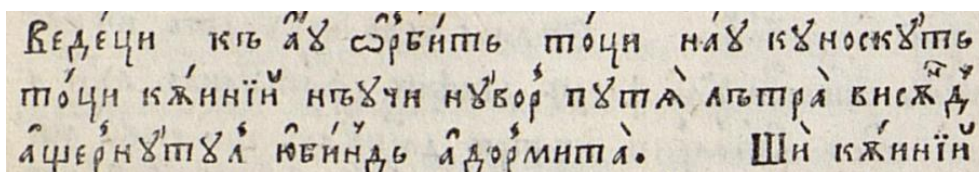
De obicei, verificarea unui verset din Biblie se face prin raportare la *Biblia* aprobată de Sfântul Sinod al Bisericii române. În aceasta descoperim o traducere similară:

Vedeți cum toți au orbit, nimic n’au cunoscut: câini apucați de mușenie, care nu vor lătra, visându-și culcușul și iubind **dormitarea**.

În acest punct al discuției, pare că dilema este lămurită: Biserica ortodoxă română a dat binecuvântarea unei formule care ar justifica introducerea substantivului „adormită” în lista de cuvinte a *Dicționarului limbii române*. Totuși, se cere și verificarea surselor care au stat la baza traducerii și a modului în care este posibilă o revizuire a textului biblic.

Primul pas este verificarea textului original.

Verificarea textului din ediția *Bibliei* tipărită în anul 1688 poate justifica o citire diferită a textului: deși particula *a* pare lipită de literele care o urmează, o lecțiune posibilă este și „iubind a dormita”.

³ „În textele vechi românești, există exemple numeroase de substantive feminine de felul: agonisita, ieșita, grăita, ascunsă, porîncita, născută, sfătuită, arsa, adusa etc.)... Ținînd seama de conținutul abstract al acestor substantive, integrarea lor la ambele genuri (rom. *ieșitul*, n., *ieșita* f.) ... este pe deplin justificată.” Gr. Brîncuș susține că, în asemenea cazuri, ne putem afla în fața unei substantivări a participiului, *O concordanță gramaticală româno-albaneză: modul supin*, în *LL*, nr. XIII, 1967, 102.

Data fiind conștiința latinității limbii române și apropierea de cultura apuseană a cărturarilor români, ne întrebăm dacă nu cumva la revizuirea textului biblic al celor două ediții (Biblia de la 1688 și Biblia Sf. Sinod) un rol important îl va fi jucat și apelul la textul *Vulgatei*. Același verset (Isaia 56, 10) are în *Vulgata* următoarea formă:

Speculatores ejus cæci omnes; nescierunt universi: canes muti non valentes
latrare, videntes vana, dormientes, et amantes *somnia*.

Existența latinului „*somnia*” ar justifica substantivul „dormitarea” la o citire mai puțin riguroasă, precum și forma din Biblia de la 1688, „*adormita*”.⁴

Deși în alte versiuni românești ale *Vulgatei*⁵ substantivul *somnia* este tradus corect prin *visuri* (pluralul acuzativ al lui **somnium**), nu este exclus ca acesta să fi influențat indirect forma din *Biblia 1688*.

Cum există nenumărate resurse disponibile pe Internet, verificăm substantivul în cauză și în *Fapte 2,17*⁶:

Vulgata: Juvenes vestri visiones videbunt, et seniores vestri *somnia somniabunt*.

Acesta este echivalat astfel:

Biblia 1688: Vor proroci fiii voștri și featele voastre, și tinerii voștri vederi vor vedea și cei bătrâni ai voștri *visе vor visa*.

Biblia Sf. Sinod: Fiii voștri și ficele voastre vor profeți și tinerii voștri vedenii vor vedea și bătrânii voștri *visе vor visa*.

În același timp, textul grec al Noului Testament pentru *Fapte 2,17* este

οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνυπνιασθήσονται·

Deci influența latinului *somnia* rămâne sub semnul întrebării.

Dilema privind statutul formei din textul retipărit al Bibliei de la București 1688 presupune alegerea între o formă valoroasă stilistic și aprobată de Sfântul Sinod și o formă mai puțin evocatoare, dar mai aproape de forma prezumtiv corectă.

Versetul din Isaia introduce tensiunea necesară textului biblic, prin implicațiile pe care le presupune relația dintre profet și cei care au abandonat adevărata credință: „câinii năuci... visând așternutul, iubind *adormita*”. În plus, formulele

⁴ Există un paralelism, poate involuntar, între latinele *somnia* – *somniare* și formula propusă **adormita** și *adormitare*.

⁵ Am ales *Vulgata 1760–1761* datorită apropierii culturale dintre cele două țări române.

⁶ Textele pot fi verificate și pe Internet la adresa <https://sacred-texts.com/bib/poly/index.htm>

binare se bucură de o mare putere evocatoare în literatura universală și în literatura română, dacă ar fi să ne referim doar la cunoscutele „Soarele și luna ... Brazi și pălinași...” etc.

Formula preluată în ediția din 1988 a Bibliei (1688) poate presupune transformarea infinitivului lung *adormitare* prin eliminarea sufixului substantival *-re* sau adoptarea unei formule feminine pentru participiul substantivat (ca în *mulțumită* și *azvârlită*).

Urmând raționamentul lui Gr. Brâncuș din lucrarea citată, pare mai probabil că tipul de substantiv feminin *adormita* s-ar putea explica direct din participiul în *ă*; utilizarea unui cuvânt refăcut după pluralul neutru ar fi posibilă doar într-un text popular, fără valențele textului biblic.⁷

Femininele *adormita*, *mulțumita*, *spusa* etc. și-ar afla echivalentul în plan semantic prin structura definițională „faptul de a ...”. Formula, uneori înregistrată în DLR la adjectiv (ca la *mulțumit*, *-ă*, cu indicația *învechit și popular*) prezintă dificultăți prin aceea că, în funcție de context, adaugă în plan semantic și „rezultatul acțiunii” (căci în cazul *mulțumita* se are în vedere atât „răspunsul”, cât și „exprimarea recunoștinței”, DLR, lit. M, pag. 982).

Forma substantivală ar prelua din paralelismul de la adjectiv, conferind textului o notă arhaică, valoroasă din punct de vedere stilistic. Binomul adjectival „adormit – adormită” ar fi preluat în textul vechi prin perechea substantivală „adormit–adormita” și în plan semantic s-ar echivala cu „faptul de a adormi”, dar și starea de „adormitare”.

O asemenea interpretare este însă contrabalansată de posibilitatea utilizării în context a infinitivului.⁸ O trăsătură importantă a limbii române este utilizarea frecventă în stilul cultivat (beletristic, științific, juridic) a infinitivului - formă verbală mai abstractă⁹.

În același timp, infinitivul are în general o slabă întrebuintare verbală în românește, în timp ce verbele din categorii neregulate folosesc frecvent abstractele verbale (Graur, Fond lexic., 174) .

Dacă ar fi să discutăm implicațiile utilizării unui substantiv prin opoziție cu forma verbală scurtă (oarecum neutră), am putea spune că în planul semnificației (acțiunea de a ... și rezultatul ei) utilizarea substantivului aduce o bogăție de nuanțe favorabilă din punct de vedere poetic textului. În timp ce verbul presupune o caracteristică aspectuală, sugerând continuitate, substantivul, prin lipsa trăsăturilor

⁷ Marca neutruului la plural s-ar identifica cu a femininului (sg. n. *adormitul*, pl. *adormitele*, din care se poate forma femininul *adormita*). Într-un text parodic sau popular, s-ar putea la limită accepta *adormitele*, după glumețul *aghioasele*. Însă literatura română nu-și permite familiarități cu textul biblic.

⁸ Deseori infinitivul este utilizat drept complement pentru verbele denumind acte de creație sau verbe care denotă voință, putere, datorie, obișnuință, înclinație, continuare, terminare și alte asemenea noțiuni, inclusiv antonimele lor [Latin Grammar, 276] .

⁹ „Tendința de utilizare a infinitivului în locul conjunctivului încadrează limba română actuală în tiparul limbilor romanice” [GALR 392]. Formula care ar utiliza conjunctivul în Biblia de la 1688 ar fi „îubind să dormiteze”.

semantice care ar indica aspectul de acțiune, conferă textului brevilocvență, susținând caracterul sentențios al exprimării profetice.

Pentru stabilirea statutului cuvântului „adormita” vom folosi drept argument esențial mărturia traducătorilor Bibliei de la București. Aceștia fac trimitere la textul „celor șaptezeci de învățați” în prefața operei lor¹⁰; de altfel, și Biblia Sfântului Sinod, prin prefața lui Bartolomeu Anania, face referire tot la *Septuaginta*. De aceea suntem înclinați să credem că lecțiunea corectă în cazul fragmentului din Isaia 56, 10 este

„cîinii năuci... visând așternutul, iubind a dormita”.¹¹

în greaca biblică: κύνες ἐνεοί ... ἐνυπνιαζόμενοι κοίτην φιλοῦντες νυστάξαι.

Într-o epocă în care nu se lămurise pe deplin ortografia și hârtia era rară și scumpă, cuvintele scurte erau grupate împreună, după cum se vede la „n-au” și „nu vor”, „să nu le”, scrise toate într-un cuvânt. La fel, particula *a* apare lipită de verbe (forma scurtă) ca la *a veni* (verset1), *a iubi* (verset6) sau (forma lungă) *a slujirea* (verset 6) din același capitol.

Examinând cu atenție textul din tipăritura de la 1688, observăm și că traducătorii au preluat din limba greacă notarea accentelor, adaptând-o pentru limba română. Conform regulilor din limba greacă, în cazul unui substantiv, accentul ar trebui să stea în aceeași poziție ca la nominativul singular, indiferent de modificările privind numărul sau cazul. În plus, accentul grav se pune întotdeauna pe ultima silabă [Greek Grammar, 27–28]. În capitolul din care am preluat versetul discutat, cuvintele au indicat accentul ascuțit acolo unde trebuie (ca la *așternutul*, pe primul „u”, sau la *orbit*, pe „i”) deci, în cazul unei forme *adormita*, ar fi trebuit să fie pe „i”, și nu pe ultimul „a”. În plus, observăm un rând mai sus verbul „lătra”, cu accentul pus la fel, pe ultima vocală.

Un distins specialist¹² sugerează posibilitatea unei haplologii, rezultată din neatenția unui scrib, pentru a explica problema pe care o discutăm aici. Ipoteza haplologiei se bazează pe prezența în Matei 25,5 a verbului *a adormita*: Și, zăbăvind ginerile, au **adormitat** toate și dormii.

Prin urmare, prezenta acestui verb în Biblia (1688) ar justifica următoarea lecțiune pentru Isaia 56, 10: „cîinii năuci... visând așternutul, iubind **a adormita**”. Deci în versetul citat ar fi vorba de un verb, cu accentul pe ultima vocală, dar nu „a dormita” ci „a adormita”¹³.

¹⁰ „Între alte izvoade elinești, vei afla un izvod ce au fost tipărit la Francofort, care izvod iaste dupre cel vechiu al 72 de dascăli ovreai ce Ptolomeu Filadelful au făcut de au tălmăcit Scriptura Sfintă cea Veache de pre limba oveiască pre elinească”.

¹¹ Dr. Melania Bădic ne confirmă informația că, în pasajul discutat, și în textul masoretic este vorba de o succesiune de două verbe (*iubind să dormiteze*).

¹² Referentul acestui text.

¹³ În Biblia (1688) verbul „a adormita” apare o singură dată, iar „a dormita” de două ori.

Deși posibilă, această ipoteză prezintă dezavantajul că nu ține seama de regimul narativ și retoric al textului biblic. În cazul pildei fecioarelor, din Matei, succesiunea vocalelor (au adormitat) și repetarea verbului sugerează o oarecare dilatare a firului epic, având drept scop accentuarea caracterului dramatic al concluziei. În cazul retoricii profetice din Isaia, cum scriam mai sus, textul pretinde scurtime, pe care nu o regăsim în „visând așternutul, iubind a adormita”.

După tot acest raționament, considerăm că substantivul „adormita” este un *cuvânt-fantomă*. El a fost utilizat ca formă arhaică pentru „mai prozaicul” *a dormita*. Sau pur și simplu a fost preluat așa din neatenție.

Din acest punct de vedere, el poate fi simplu catalogat după formele pe care cercetătorii francezi le-au decelat la evaluarea Dicționarului lor: astfel, cuvintele-fantomă apar, la citirea textelor vechi, printre altele, și prin „Separarea cuvintelor, probleme de aglutinare sau deglutinare”, cu subclasele succesive:

Aglutinare, deglutinare cu prepozițiile a/de/în și

Cazul lui a + verb care dă forme nominale.

Acest cuvânt-fantomă prezintă caracteristica importantă că, deși interesant stilistic, nu poate fi citat în DLR. Dacă ar fi fost o altă traducere a Bibliei, cum este Biblia Sf. Sinod (așa-numita versiune Anania), el ar fi putut să-și înregistreze valențele stilistice la adevărata lor valoare în interiorul dicționarului limbii. De altfel, în cuprinsul Bibliei Sf. Sinod din 2001, alegerea infinitivului lung „dormitare” pentru verbul „a dormita” este pe deplin justificată, sugerând perioada din literatură când se folosea infinitivul lung cu funcție de verb.

Nu același lucru se poate spune despre substantivul pe care l-am discutat, „adormita”. Dată fiind relația cu traducătorii de sfârșit de secol XVII, cuvântul apare ca o formă greșit extrasă din inventarul potențial al limbii române.

Este posibil ca redactorul ediției din 1988 a textului sacru să fi cedat presiunii poetice a textului, alegând o formulă posibilă, în spiritul vechilor psaltiri, dar incorectă prin raportarea la textul original.

BIBLIOGRAFIE

Biblia (1688)	= <i>Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament</i> . [Traducere]. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban-Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod ... București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
Biblia <1760-1761>	= <i>Biblia Vulgata. Blaj <1760-1761></i> . Traducere de Petru Pavel Aron [= Aaron] et alli. Vol. I–V. București, Editura Academiei Române, 2005.
Biblia (2001)	= <i>Biblia sau Sfânta Scriptură</i> . [Traducere]. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod... Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscopul Clujului, sprijinit pe numeroase alte osteneli. București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001.

- DA = *Dicționarul limbii române*. [DA] [Sub conducerea lui Sextil Pușcariu]. Literele A–B, D–De, F–I, J–Lojniță. Academia Română. București, 1913–1948
- DLR = *Dicționarul limbii române*. (DLR). Serie nouă. I–XIV. Tomul VI. Literele M–Z, Academia Republicii Române. București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965–2023.
- GALR – 2008 = *Gramatica limbii române*. [GALR]. I-II. Tiraj nou, revizuit. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. [Coordonator: Valeriu Guțu Romalo]. București, Editura Academiei Române, 2008. I. *Cuvântul*. 712 p.; II. *Enunțul*.
- GRAUR, *Fond. Lexic.* = Al. [= Alexandru] Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*. [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1954
- Greek Grammar = *A Manual Grammar of the greek New Testament*. By H. E. Dana and Julius R. Mantey, New York, The McMillan Company, Fifteenth Printing, 1967
- Latin Grammar = *Latin Grammar*, B. L. Gildersleeve, MacMillan and Co., London, 1903.
- LL = *Limbă și literatură*. I-. București, Societatea de Științe Istorice și Filologice, 1955 –.

Au fost consultate și site-urile:

<https://antigonejournal.com/2021/06/greek-accent-ten-rules>

<https://koineworkbook.wordpress.com/2018/08/01/the-rules-of-accent-in-classical-and-koine-greek/>

<http://stella.atilf.fr/scripts/fantomes>

THE PARADOXICAL LEXICAL STATUS OF A GHOST-WORD: THE NOUN *ADORMITA*

Abstract

The article discusses the use of the word „adormita” in the 1988 jubilee edition of the 1688 Bible (Isaiah, 56:10). Upon attentive scrutiny, the word proves to be a ghost-word. Whether related to the poetic pressure of the text, or only misreading of the Cyrillic print, the 1988 editors of the Bible wrongly used the noun „adormita” instead of the infinitive „a dormita”. Also grammatically possible and stylistically valuable, the noun „adormita” is a creation of the 1988 editors of the Bible, hence the 1688 attestation is incorrect.

